

Recenzie a anotácie

PERNÝ, L. Utopisti. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2020, 388 s. ISBN 978-80-8128-257-7

Slovenský sociálny filozof Lukáš Perný vydal v roku 2020 monografiu *Utopisti* venovanú víziám a projektom klasického utopizmu s dôrazom najmä na 16. až 19. storočie. Utopickú literatúru netreba podceňovať, ako sa občas deje. Úvahy o ideálnej spoločnosti mali a majú význam pre právnu teóriu, štátovedu aj politológiu. Žáner tzv. literárnej utópie sa navyše úzko prelína aj s fantastickou literatúrou ako takou (sci-fi, fantasy), ktorá dnes tvorí a vždy tvorila podstatnú časť umeleckej produkcie.

Utopická spisba nie je v slovenskej literatúre dostatočne spracovaná, hoci sa jej v šesťdesiatych rokoch venovali Milan Šimečka (1930 – 1990) aj Vojtech Zamarovský (1919 – 2006). Bolo to však v rámci daných dobovým režimom, v zásade z marxistického pohľadu, a ich publikácie vyšli v malých nákladoch. Výnimku predstavuje napríklad zborník Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity *Bude ako nebolo* z roku 2012.¹

Túto medzeru zaplňa práve Perného monografia, ktorú rozsahom aj hĺbkou spracovania možno považovať za dielo európskej úrovne. Na autorovi je cenné aj to, že utopické prvky nachádza aj v mytológii, náboženských roženiach a vedecko-fantastickej a fantasy literatúre, čím podstatne rozširuje súbor diel s charakteristikami utópie (s. 31, 355).

Štýl písania však mohol byť viac esejistickejší a pútavejší a prekročiť hranice vedeckej monografie. Príliš cítiť, že kniha je upravenou dizertačnou prácou (napr. hromadenie citácií a pod., s. 12, 35, 381). Nie je to, samozrejme, nedostatkom v pravom zmysle slova, no dielo tak stratilo šancu osloviť širšiu obec čitateľov.

Zároveň z diela cítiť výrazné sympatie k utopistom, ktorých považuje za inšpiráciu

¹ Pozri: <https://studovnaliteratury.sav.sk/wp-content/uploads/Podoby-utopie.pdf>.

a predchodcov vlastných politických a ideologických postojov: „*V dobe, keď boli tieto myšlienky publikované, mohli sa zdať nereálne ... už zajtra sa môžu stať nutné pre prežitie ľudstva. Svet, v ktorom žijeme, nadspotreba a nastavené civilizačné tempo sú dokázateľne vedecky neutržateľné...*“ (s. 10). To asi autorovi zabránilo si udržať odstup a podrobiť diela utopistov väčšej kritike. Mohol sa väčšmi zaoberať napr. aj otázkou uskutočniteľnosti utopických projektov v praxi a skúmaníu toho, prečo väčšina pokusov o komplexné uplatnenie utopických ideálov zlyhala.

Avšak nijako to neznižuje zaujímavosť publikácie a jej hodnotu ako prehľadu utopického myslenia. Vysoko treba oceniť aj posledné kapitoly, v ktorých sa venuje českému a slovenskému utopizmu (s. 305 – 324), ktorý je takmer neznámy, respektíve niektoré diela a politické programy sme nezvykli vnímať ako utopické diela.

Kniha je rozdelená do viacerých častí. Po úvode nasleduje časť *Čo je to utópia a utopizmus* o definícii utópie, potom o dejinách utopizmu, ďalej časť *Utópia a utopizmus ako filozofický argument* a nakoniec záver. Dobre dokumentuje jednotlivé utopické projekty, poskytuje ukážky z literárnych diel aj vedeckých spisov utopického charakteru a je vhodne a výstižne doplnené ilustráciami.

Utopické projekty a vízie autor vníma ako prejav úsilia o dosiahnutie dokonalej spoločnosti, a to v oblasti vedy, techniky alebo spoločensko-ekonomického usporiadania (s. 7). Vníma ich ako predikciu nasledujúceho vývoja, pričom mnohé prvky z utopických predstáv sa neskôr zrealizovali aj v praxi (s. 9).

Samotný pojem utópia pochádza z Morovej Utópie vo význame „neexistujúceho miesta“, resp. „blaženého miesta“, pričom názov bol od-

vodený z gréčtiny. (s. 13). Vo všeobecnom význame to je každá imaginárna spoločnosť, resp. vízia ideálnej spoločnosti, ktoré môžu inšpirovať politické myslenie (s. 14 – 15). Stala sa aj synonymom špecifického literárneho žánru. Doktor Lukáš Perný (s. 16) definuje utópie pomerne široko. Tento pojem pre neho označuje 1) univerzálnu transhistorickú ideu a normatívny ideál, 2) literárny text, projekty ideálneho mesta, 3) plány na reformu spoločnosti vrátane národných utópií o zlatom veku, rehoľné a utopické komunity, politické programové utópie zamerané na reformu konkrétnej spoločnosti, globálne utópie ako vyvrcholenie dejín, ako naplnenie určitého harmonického ideálu.

V programovom význame mala prípadná realizácia utópie nastoliť harmonickú spravodlivejšiu spoločnosť s vysokou mierou politickej aj sociálnej rovnosti. Častým prvkom literárneho aj politického utopizmu je aj prepojenie s tzv. urbanistickým plánovaním (s vierou, že ideálna spoločnosť vyžaduje určitú ideálnu formu byvania), adoráciou prírody a prírodného spôsobu života, s požiadavkou materiálnej skromnosti na jednej strane, no s výzvou k vzdelávaniu a sebazdokonaľovaniu človeka na druhej strane a pod. (s. 22 – 32). Autor upozorňuje aj na protipól utopizmu – vízie desivej, často postkatastrofickej spoločnosti – protipólu šťastnej a harmonickej utópie (s. 33).²

Utopizmus v najširšom význame možno zdokumentovať kontinuálne počas celej histórie ľudstva. Z historického pohľadu nachádzame niekoľko etáp vývoja utopického myslenia (s. 37): 1) najstaršia forma v mytológii a ľudovej slovesnosti, 2) antický utopizmus, 3) kresťanský s stredovekým svetským utopizmus (rano-kresťanský, protireformačný a reformačný), 4) novoveký (vrátane vzniku utopizmu ako osobitného žánru), 5) utopizmus 18. – 19. storočia, 6) súčasný utopizmus od 20. storočia.

V antike boli príkladom utopického myslenia legendy o zlatom veku, Platónova fikcia Atlantídy a tiež úvahy o usporiadaní ideálnej obce

² Zoznam dystopických diel prezentovaný autorom je azda možné doplniť aj o českého spisovateľa Martina Harníčka (nar. 1952) a jeho v exile vydaný román *Mäso* z roku 1981.

(s. 52). Stredoveký svetský utopizmus je reprezentovaný napr. rytierskymi románmi alebo rozprávkami o šťastnej krajine dostatku, kde netreba pracovať. (s. 54). Kresťanský utopizmus vychádza z biblických predstáv o Nebeskom Jeruzaleme, Augustínovej koncepcie Božieho štátu, organizácie mníšskych a rytierskych rádov a pod. (s. 59 – 65). Z tohto myšlienkového prostredia vyrastali aj pokusy „obnoviť“ kresťanské komunity na biblických rovnostárskych základoch zo strany husitov aj radikálnych predstaviteľov reformácie (s. 66 – 72).

V 16. – 17. storočí znamenali zrod novovekej literárnej utópie v podobe fiktívneho rozprávania o putovaní na vzdialený ostrov a o jeho ideálnom spoločenskom zriadení (Thomas More, Tommaso Campanella, Francis Bacon) a autor im venuje náležitú pozornosť, pričom podrobne rozoberá jednotlivé diela a modely spoločností, ktoré prezentujú. (s. 73 – 75).

V 17. storočí sa objavilo viacero diel predstavujúcich projekt reformy spoločnosti. Revolučná situácia v Anglicku aj kolonizácia Ameriky k tomu ponúkala dostatok príležitosti (s. 113). Škoda, že autor nevenoval väčšiu pozornosť novozaloženým osadám náboženských radikálov v Severnej Amerike a taktiež tzv. jezuitským redukciám v juhoamerickom vnútrozemí. Boli totiž pokusom o kresťanský utopizmus v praxi. Medzi menej známe, no významné utopické diela 17. storočia patria napr. Oceánia od Jamesa Harringtona (1656), Christianopolis od Johanna Andreaea (1619) alebo Makária od Samuela Hartliba (1641).

Podobne aj v osvietenstve vzniklo veľké množstvo diel s utopickou a reformnou tematikou. Snívanie o lepšej spoločnosti získalo vedecký a systematický charakter (s. 119 – 156). Často už nemôžeme hovoriť o vízii predstavenej v niektorej útlej brožúrke, ale o mnohozvukovom životnom diele. Niekedy je však ťažké rozlíšiť, či ide o utópiu ako fikciu alebo o reálne myslený projekt reformy dobovej spoločnosti. Kde je hranica medzi utópiu a vážne mysleným projektom? Sú napr. Kantove úvahy o večnom mieri a európskej republike utopickými predstavami alebo politickým programom? Bavíme sa ešte o fantastoch alebo už o ra-

dikálnych sociálnych filozofov (J.-J. Rousseau) alebo dokonca revolucionároch – praktičoch (Gracchus Babeuf)?

Autor nemohol vynechať postavy ako Gabriel Bonnot de Mably a jeho komplexné dielo. Rovnako ani Étienne-Gabriela Morellyho (s. 124 – 152). Zaradenie Rosseaua, Marata, Robespiera a Saint-Justa (s. 157) do zoznamu utopistov už môže vyvolať isté pochybnosti, ak si neuvedomíme plynulosť prerastania utopického idealizmu do revolučno-demokratickej aktivity a počiatočného robotníckeho a komunistického hnutia. Utópia poskytovala vizionársky cieľ. Cestou k nemu mala byť politická, reformná a dokonca budovateľsko-kolonizačná prax.

Značná pozornosť je venovaná hnutiu utopických socialistov v prvej polovici 19. storočia a dokonca viacerým skutočným pokusom založiť utopistické komunity. Za osobitný rozbor by určite stálo pátrať po príčinách, prečo tieto komunity zlyhali. Zrejme nielen z dôvodu „nepriaznivých podmienok“. Opačnú skúsenosť – príklad relatívne úspešných komunít založených na niektorých utopických základoch predstavujú izraelské kibucy – hoci aj tie sa od osemdesiatych rokov začali dostávať do krízy a špirály dlhov a potrebujú podporu vlády. Pokusom o „veľkú utópiu“ bol napríklad aj socializmus podľa sovietskeho vzoru, ktorý sa realizoval v ZSSR a ostatných socialistických krajinách. Skončil neúspechom a krajiny, v ktorých sa realizoval, sa z neho doteraz vlastne nespamätali.

Doktor Lukáš Perný sa pomerne obsérne a úplne správne zaoberá tromi hlavnými osobnosťami utopického socializmu, ktoré predstavujú Henri de Saint-Simon, Charles Fourier a Robert Owen (s. 177 – 258). Fakticky tieto pasáže tvoria jadro deskriptívnej časti jeho knihy. Z moderného pohľadu je na všetkých troch zaujímavé, že už reflektujú priemyselnú revolúciu a nesnávajú už o agrárnej utopickej komunite. Všetci traja myslitelia ponúkajú aj viacmenej komplexný svetonázor, ktorý však v skutočnosti odhaľuje z psychologického pohľadu istú bizarnosť v ich osobnostiach. Takéto konštatovanie však nie je žiadnym znevažova-

ním – väčšina veľkých mysliteľov bola z pohľadu priemernej spoločnosti excentrikmi a zaoberala sa inými vecami ako zvyšok ľudstva. To patrí k ich prirodzenosti – problém nastáva pri snahe preniesť ich myšlienky do fungovania reálnej spoločnosti so skutočnými ľuďmi. Asi najväčšie úspechy z uvedenej trojice mal pri tom Owen, ktorý bol skutočným podnikateľom a teda praktickým človekom – pritom aj jeho projekty vlastne skrachovali (s. 233 – 237). Opis jeho aktivít naznačuje, že najviac uspeli jeho reformy, ak boli umiernené a prinášali len čiastočné reformy a úľavy robotníkom, pričom počítali s ich prirodzenosťou – nie pokusy založiť úplne nové obce na idealistických zásadách.

Primeraná pozornosť sa v monografii venuje aj Étienneovi Cabetovi (1788 – 1856, s. 261 – 272) a jeho ikárskemu hnutiu a Robertovi de Lamennaisovi (1782 – 1854) a teologickému konceptu utópie, ktorý rozpracoval (s. 273 – 280). Trocha sporné je začlenenie medzi utopistov Immanuela Kanta (s. 281 – 291) a Georga Wilhelma Friedricha Hegla. Prehľad svetového utopizmu 19. storočia sa končí zrodom moderného marxistického hnutia (s. 288 – 291).

Ďalšie kapitoly publikácie začínajú byť pre slovenského čitateľa veľmi inšpiratívne, pretože sa venujú utopizmu v slovanských krajinách, v Rusku, Česku aj na Slovensku (s. 293 – 324). Autor nás vlastne vyzýva zmeniť zaužívaný spôsob nazerania na viacerých mysliteľov z našej minulosti a pokúsiť sa interpretovať ich odkaz v duchu utopizmu. A skutočne, napr. Štúrove úvahy o slovanských občinách môžeme vnímať aj ako istú víziu agrárneho utopizmu projektovaného do minulosti (s. 294) a rovnako aj rojčenia o mystickom a mýtickom „slovanstve“. Podobne môžeme hľadať aj na myšlienky ruských slavjanofilov, narodnikov a mesianistov 19. storočia (s. 297) – ako boli napr. Alexander Gercen a Nikolaj Černyševskij.

Medzi českých utopistov zaraďuje doktor Perný aj Komenského, Sabinu, Bolzana aj Friča, čo môže vyvolávať isté rozpaky. To isté platí pre slovenských národných činiteľov obdobia romantizmu (s. 313 – 321): Janka Francisciho, Janka Kráľa, Pavla Jozefa Šafárika... Azda nie je nutné stotožňovať radikálneho reformátora

s utopistami. Zrejme by sa mnohí takémuto označeniu aj bránili. Do kategórie utopistov však môžeme s pokojným svedomím zaradiť Sama Bohdana Hroboňa (1820 – 1894, s. 321), ktorý si v slovenskej odbornej spisbe zasluluje systematickejšie spracovanie, a to nie len ako spisovateľ a básnik.³

V slovenskom kontexte doktor Perný upozorňuje aj na tradíciu družstevníctva (s. 311, s. 322) a najmä heroickú postavu Jána Maliarika (1869 – 1946), ktorému sa mohol venovať podrobnejšie (s. 310).⁴

Posledné časti knihy sú venované súčasnému utopizmu a tiež úvahám o tom, čo sa vlastne utopizmu podarilo dosiahnuť.

Utopizmus však nie je nejakou uzavretou historickou kapitolou. Rozhodne nemožno hovoriť o jeho zániku. Len získal novú podobu a veľmi výrazne sa prejavujú jeho prvky vo vedeckej fantastike (ale aj vo fantasy, na čo autor pozabudol, pritom práve fantasy je dobrým príkladom agrárnej komunitárnej utópie), v počítačových hrách (s. 326) a v technologickom vizionárstve. Nepretrhlo sa ani prepojenie s architektúrou. Veď utopické momenty možno identifikovať v konštruktivizme, futurizme, socialistickom realizme i brutalizme (s. 328). Za technologických utopistov súčasnosti musíme považovať aj Elona Muska a Jeffa Bezosa (s. 327).

Autor taktiež pomerne podrobne rozoberá, čo všetko sa z utopistických myšlienok podarilo presadiť v modernej spoločnosti. Možno nie je radikálnou prestavbou, ale prostredníctvom postupných čiastkových reforiem. Nie je toho tak málo: bytová politika a právo na bývanie, právo na výživu a zmysluplnú prácu, všeobecná zdravotná starostlivosť, prístup k vzdelaniu, dôchodok, rovnoprávnosť žien, všeobecné volebné právo, zrušenie trestu smrti a detskej prá-

³ Prvky dystópie mala napr. aj novela od Terézie Vansovej s príznačným názvom 2888 z roku 1887.

⁴ Po roku 1989 sa v slovenskej literatúre objavilo viacero diel v žánre sci-fi a fantasy, ktoré obsahujú silné prvky utópie alebo – a to častejšie – dystópie. Vychádzali však v malých nákladoch a sú známe takmer výlučne len medzi členmi fandomu. Azda by si už dnes tieto diela zaslúžili systematickejšie spracovanie aj z pohľadu nielen literatúry, ale aj politických a právnych vied.

ce, zrušenie nevoľníctva a otroctva, družstevníctvo a odbory... (s. 339) K tomu pribudli doslova v posledných dekádoch projekty na ochranu prírody, zavedenie bezplatnej verejnej dopravy, odvážne urbanistické plánovanie a pod. (s. 356). A v prvopočiatku týchto sociálnych požiadaviek obyčajne stále nejaká zdanlivo fantastická vízia prezentovaná v dobovej utopickej literatúre.

Z tohto pohľadu nebolo celé niekoľko storočí trvajúce utopistické hnutie až také márne. Existencia utópií je tak potvrdením dávneho poznania, že za každým činom – vrátane zmien v spoločenskom usporiadaní aj v normatívnych systémoch – je najprv sen. Teda túžba dosiahnuť zmenu existujúcej situácie. Prvotná vízia zmeny pritom nemusí byť úplne realistická – pôvodný zámer získa uskutočniteľné kontúry až počas pokusu ho zaviesť do praxe.

Utopické vízie majú viacero spoločných prvkov, ktoré sa na rôznom stupni a v rôznych kombináciách opakujú. Obyvatelia takýchto komún nemajú mať súkromné vlastníctvo (alebo len v obmedzenej miere), rodinné putá majú byť oslabené až zrušené, majú žiť pospolu v nejakom veľkom a kompaktnom spoločnom osídlení, resp. dokonca špeciálne upravených budovách, majú si byť všetci rovní, s pomerne presne stanovenými reguláciami správania a dokonca denného režimu – a pod kontrolou skupiny osvietených nadriadených, ktorí ich vychovávajú k sebazdokonaleniu. Trocha to pripomína detské výchovné zariadenie, kasárne, sanatórium alebo dokonca väznicu.

Zaujímavé je, že utópie nepočítajú s nejakou predstavou dynamického hospodárskeho rastu alebo stálych zmien, skôr s predstavou sebestačnej harmonickej stagnácie a udržiavaním stavu, ktorý je už považovaný za dokonalý a hotový. Veľká časť vízií spoločenského usporiadania, ktoré tvorcovia utópií predkladajú, nie je v praxi realizovateľná, lebo protirečí ľudskej prirodzenosti alebo by zavádzala systém, ktorý by prinášal menšiu mieru konkurencieschopnosti voči iným spoločnostiam.

Utopická literatúra je i preto často znevažovaná a považovaná za málo vhodnú na štúdium a analýzu z pohľadu „serióznej“ politológie,

štátovedy a právnej teórie, ako sme naznačili už v úvode. Avšak takýto pohľad je predsudkom – minimálne preto, že snívanie o utópii odhaľuje časť ľudských túžob a predstáv o tom, ako by mala spoločnosť vyzeráť, a to sa vždy aspoň sčasti prejaví aj v praktickej politike a reformátorskom úsilí či dokonca revolúciách. Preto aj zaobranie sa utópiami má svoj zmysel.

Na záver azda možno zopakovať, že Perného monografia je hodná pozornosti. Ne predstavuje úplne ľahké čítanie, ale poskytuje systematický prehľad vývoja utopického myslenia a množstvo podnetov na ďalšie premýšľanie.

Daniel Š m i h u l a*

* Doc. JUDr. MUDr. Daniel Šmihula, PhD. Dr. iur., Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka.